

NESATYS KAIP REDUKTYVISTINĖS PRIEŽASTINGUMO ANALIZĖS ARGUMENTAS

Vytautas Grenda

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (370 5) 266 76 17
El. paštas: Vytautas.Grenda@fsf.vu.lt

Straipsnis supažindina su argumentu už reduktyvistinę, hiumišką priežastingumo sampratą. Remiamasi Davido Lewiso ir Hugh'o Melloro įžvalga, kad negali egzistuoti priežastis ir jų padarinius siejantis santykis, nes priežastimis ar padariniais gali būti vadinami ne tik pozityvūs, bet ir negatyvūs faktai ar įvykiai (nesatys). Jeigu toks santykis neegzistuoja, tai prieš vadinamąją „hiumiškojo supervenavimo“ tezę nukreipti mintiniai eksperimentai negali įrodyti, jog priežastingumas yra neredukuojama pasaulio ypatybė. Daugiausia, ką jie gali įrodyti, – tai įprastinės priežastingumo sampratos prieštarumą.

Pagrindiniai žodžiai: priežastingumas, hiuizmas, nesatys.

Analininėje filosofijoje pastaraisiais dešimtmečiais vyko daug diskusijų apie tai, kokia yra ontologinė priežastingumo prigimtis. Šiose diskusijose galima skirti dvi pagrindines nuostatas: vieni autoriai, kurie paprastai vadinami Davido Hume'o sekėjais (hiumininkais), teigia, kad priežastingumą įmanoma redukuoti į nepriežastines pasaulio ypatybes, o kiti su tuo nesutinka (žr. Grenda 2006: 33–36). Tezė, kad priežastingumą įmanoma redukuoti į nepriežastines pasaulio ypatybes, šioje diskusijoje pastaruoju metu formuluojama taip: bet kurie du galimi pasauliai, sutampantys nepriežastinių faktų atžvilgiu, sutampa ir priežastinių faktų atžvilgiu (Carroll 1994: 119; Tooley 1987: 29; Woodward 1990: 211).

Ši tezė vadinama „hiumiškojo supervenavimo“ (*Humean supervenience*) teze (toliau – HS). Šio pavadinimo autorius yra Davidas Lewisas. Tiesa, tezė, kurią jis pats taip vadino, yra platesnė – joje tvirtinama daugiau hiumiškų pažiūrų, ne tik priežastingumo redukuojamumas (Lewis 1986b: ix–x; 1994: 473–475). Šiame straipsnyje kalbama ne apie Lewiso pasiūlytą HS tezės formulotę, bet apie tą, dėl kurios diskutuojama būtent priežastingumo filosofijoje.

HS tezė perteikia skirtingų hiumiškų teorijų šalininkams bendrą nuostatą, kad pasaulį įmanoma aprašyti nevarojant modalinės terminijos (Beauchamp & Rosenberg 1981: 143) – pavyzdžiui, neminint jokių būtinų ryšių, daiktams ar jų savybėms būdingų galių.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti vieną svarbų argumentą, liudijantį HS tezės naudai, ir apginti jį nuo kai kurios galimos kritikos. Labai trumpai šį argumentą (toliau – nesačių argumentą) galima suformuluoti taip: priežastimi ar padariniu gali būti vadinama ne tik tai, kad kažkas yra, bet ir tai, kad kažko nėra (nesatis; angl. *absence*); todėl negali realiai egzistuoti joks priežastis ir jų padarinius siejantis santykis; o jeigu tokio santykio nėra, tai priežastingumas negali būti neredukuojamas, o HS tezė turi būti teisinga.

Pagrindinę nesačių argumento idėją galima aptikti D. Lewiso ir Hugh'o Melloro tekstuose, bet čia ji naudojama ne hiuizmui ginti, o kiek kitam tikslui – parodyti, kad priežastingumas nėra santykis (Lewis 2004a: 77; 2004b: 281; Mellor 1999: 163–165). Apskritai H. Melloro netgi negalima pavadinti hiuizminku, nes jis priežastingumą išaiškina pasitelkęs neredukuojamo gamtos dėsnio sąvoką (Mellor 1999: 168–179, 210–216). Mintį, kad nesatis įmanoma pasitelkti hiuizmiškai priežastingumo sampratai apginti, pasako Jonathanas Schafferis (Schaffer 2000: 294, 299), tačiau jos pakankamai neišplėtoja. Taigi nors pats nesačių argumentas iš esmės jau suformuluotas, kol kas ne visi hiuizmininkų ir nehiuizmininkų diskusijai svarbūs jo sekmenys yra tiksliai įvardyti ir įvertinti.

Šio straipsnio planas toks. Pirmieji du skyreliai yra įvadinio pobūdžio: juose bus parodyta, kodėl nesačių argumentas diskusijoje dėl HS yra išskirtinis ir kodėl jis šioje diskusijoje apskritai yra svarbus. Trečiame ir ketvirtame skyreliuose bus išdėstytas pats nesačių argumentas. Tolesnė teksto dalis skiriama jau egzistuojančios nesačių argumento kritikos pristatymui ir svarstymams, kaip hiuizmininkai į šią kritiką galėtų atsakyti.

1. Nesačių argumentas ir įprastiniai HS kritikos būdai

Nesačių argumentas yra kiek kitoks nei tie argumentai, kurie dažniausiai yra vartojami diskutuojant dėl HS. Ši tezė paprastai kritikuojama mintiniais eksperimentais, kuriuose aprašomi skirtingi galimi pasauliai, sutampantys nepriežastinių faktų atžvilgiu, bet skirtingi priežastinių faktų atžvilgiu (Armstrong 1997: 203; Carroll 1994: 127–147; Tooley 1987: 199–202)¹.

Pavyzdžiui, įsivaizduokime, kad neseniai Vilniuje duris atvėrusio kino teatro lankytojas apsinuodijo spragintais kukurūzais ir mirė. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad kukurūzuose buvo netgi dviejų rūšių lėtai veikiančių nuodų. Pirmame prielaidą, kad tiek vienu, tiek kitu nuodu veikimas paklūsta tik statistiniams dėsnin-gumams (jų suvartojimas neužtikrina mirties, o tik padidina jos tikimybę, nes kartais tokie nuodai suveikia, o kartais – ne)². Taigi – bent iš pirmo žvilgsnio – šio šurpus pasakojimo nepriežastiniai faktai (kukurūzų suvalgymas, mirtis) yra suderinami bent su dviem skirtingais priežastiniais aiškinimais: su tuo, kad kino teatro lankytojas mirė nuo pirmosios rūšies nuodų, ir su tuo, kad jis mirė nuo antrosios rūšies nuodų. Pasakojime nepateikta tokios nepriežastinės informacijos, kuria remiantis būtų galima nustatyti, kas čia buvo tikroji priežastis. HS kritikams atrodo įmanoma, kad tokia informacija apskritai neegzistuoja, todėl net ir žinodami visą pasaulio nepriežastinę informaciją negalėtume pasakyti, kuri priežastis

¹ Priežastiniai yra tokie faktai, kuriuos konstatuojančiuose teiginiuose vartojamas žodis „priežastis“ arba kiti susiję žodžiai. Nepriežastinius faktus konstatuojančiuose teiginiuose tokių žodžių nėra.

² Kadangi čia siekiama parodyti tik tokių situacijų metafizinę galimybę, tai šio pavyzdžio svarba nepriklauso nuo to, ar mūsų pasaulis yra deterministinis.

buvo tikroji. Viename galimame pasaulyje priežastis būtų viena, o kitame – kita.

Regis, į tokią kritiką įmanu mėginti atsakyti teigiant, jog vien tokių pasaulių pamąstomumas neįrodo, kad jie galimi. D. Hume'as klydo teigdamas, kad „į kiekvieną dalyką, kurį protas aiškiai pamąsto, įeina galimo buvimo idėja, arba, kitaip tariant, joks mūsų išivaizduojamas dalykas nėra absoliučiai neįmanomas“ (Hume 1896 (1739): 32 [I.II.2]). Analogiška mintinių eksperimentų kritikos strategija populiarī, pavyzdžiui, sąmonės filosofijoje (žr. Dagys 2006: 100–101).

Tačiau norint apginti HS tezę negana sakyti, kad tų pasaulių, kuriuos aprašė šios tezės kritikai, galimybė liko neįrodyta – reikia dar ir parodyti, kad tokie pasauliai *neįgalimi*. Reikalingas nepriklausomas pagrindas manyti, kad HS tezė teisinga.

Įrodinėjant, kad tie pasauliai neįgalimi, įmanu pasitelkti tą patį nesačių argumentą. Jam suformuluoti netgi nereikia tokių kontroversiškų mintinių eksperimentų, kokius naudoja HS kritikai, – pakanka intuicijų apie visai įprastus priežastingumo atvejus. Taip pat jam nereikalinga prielaida, kad iš pamąstomumo visada plaukia galimybė.

2. Kas yra natūralūs santykiai?

Nesačių argumentui naudojama natūralių ir nenatūralių santykių perskyra. Ji aptinkama tiek hiumininkų, tiek jų kritikų tekstuose. Taip pat juose įprasta skirti natūralias ir nenatūralias *savybes*. Šias perskyras galima apibūdinti tokiais Lewiso tezėmis:

- 1) Visi objektai, turintys tą pačią natūralią savybę, yra objektyviai tam tikru atžvilgiu panašūs, o bendrų nenatūralių savybių turėjimas daiktų objektyvaus panašumo neužtikrina (Lewis 1999 (1983): 13). Nenatūralios savybės paprastai bū-

na ekvivalentiškos tam tikrų skirtingų natūralių savybių disjunkcijoms. Pavyzdžiui, tarkime, kad raudonumas ir mėlynumas yra dvi natūralios savybės. Tuomet aibė, kurią sudaro vien raudoni daiktai, yra tam tikrą bendrą bruožą turinčių daiktų aibė, o aibė, kurią sudaro ir visi mėlyni, ir visi raudoni daiktai, nėra kokiais nors bendrais bruožais pasižyminčių daiktų aibė. Natūralūs santykiai apibūdinami analogiškai: jie užtikrina objektyvius daiktų porų (arba trejetų, ketvertų ir t. t.) panašumus.

- 2) Jei kiekvienam pasaulyje egzistuojančiam objektui yra nurodyta, kokias natūralias savybes jis turi ir kokiais natūraliais santykiais objektai yra susiję, tai pasaulis yra apibūdinamas visiškai išsamiai. Du skirtingi galimi pasauliai negali būti vienodi natūralių savybių ir santykių atžvilgiu (Lewis 1999 (1983): 12).

Antroji tezė tvirtina, kad metafizinių galimybių skaičius priklauso nuo to, kokios natūralios savybės ir kokie natūralūs santykiai egzistuoja (Armstrong 1997: 161; Lewis 1994: 473–474). Iš jos plaukia, kad jei tam tikras santykis R nėra natūralus, tada neįmanomi tokie du pasauliai, kurie skirtųsi tik to, kokie objektai juose yra susiję santykiu R , atžvilgiu, o visais kitais atžvilgiais būtų vienodi (nes tie kiti atžvilgiai ir yra visų natūralių savybių ir santykių atžvilgiai). Arba bent vienas iš tų dviejų pasaulių neįmanomas (jo aprašyme glūdi vidinis prieštaravimas), arba tai yra tas pats pasaulis, aprašytas skirtingais būdais, sukuriant subjektyvų skirtumo įspūdį.

Todėl jeigu neegzistuoja natūralus santykis, kuris sietų kiekvieną priežastį su jos padariniu (priežastinis santykis), tai tada HS tezės kritikoje aprašomi kontrpavyzdžiai nėra galimi.

Jeigu jie būtų pamąstomi, bet ne galimi, tai prieštarautų pirmame skyrelyje minėtai pažūrai, kad pamąstomumas įrodo galimybę. Tačiau

šios pažiūros pagrindumas čia nebus svarstomas. Norint šią pažiūrą paneigti, reiktų pirmiausia parodyti, kad HS kontrapavyzdžiai iš tiesų pamąstomi. O atsakymas į klausimą, ar (ir kuria prasme) jie iš tiesų pamąstomi, pernelyg susijęs su atskira plačia tema – pamąstomumo prigimties tema.

3. Nesačių priežastingumo pavyzdžiai

Tai, kad kažko nėra, neretai vadinama priežastimi ar padariniu. Šis faktas akivaizdus tiek kasdienėje, tiek mokslinėje kalboje. Priežastys ir padariniai dažnai aprašomi kaip kažko nebuvimas, neįvykimas, nepadarymas (išvengimas, neveikimas, praleidimas) arba kaip tai, kad koks nors įvykis buvo sutrukdytas.

Pavyzdžiui, visai neatrodo keista ar neįprasta sakyti, kad maisto neturėjimas sukelia alkį (čia kaip nesatis aprašoma priežastis); kad sustabdžius bėgantį vaiką buvo išvengta eismo įvykio (čia kaip nesatis aprašomas padarinys); kad draugas neatėjo į gimtadienį, nes nebuvo pakviestas (čia kaip nesatys aprašomi ir priežastis, ir padarinys). Visus šiuos reiškinius galima pavadinti „nesačių priežastingumu“.

Atkreiptinas dėmesys, kad remiantis vienišiais teiginiais apie nesačių priežastingumą įmanoma suformuluoti priežastinius apibendrinimus. Šiuo atžvilgiu jie nesiskiria nuo įprastinių vienetinių priežastinių teiginių.

Sudėtingesnės priežasčių grandinės gali būti mišraus pobūdžio, t. y. į jas gali įeiti ir nesatys, ir įprastinės priežastys. Pavyzdys: suklupimas ant laiptų sutrukde policininkui laiku sustabdyti laikrodinės bombos mechanizmą, dėl to bomba sprogo. Suklupimas ir bombos sprogimas yra „normalūs“ įvykiai, tačiau bombos mechanizmo nesustabdymas yra nesatis. Daugiau mišraus pobūdžio priežasčių grandinių pavyzdžių pateikia Lewisas (Lewis 2004a: 83–85). Jei sutiktume, kad tokios grandinės apskritai eg-

zistuoja, tai tektų pripažinti, kad jos labai dažnos, ir daugeliu atvejų mes netgi nežinome, ar tam tikroje grandinėje yra nesačių, ar ne.

Susidūrus su tokiais pavyzdžiais iš pradžių gali kilti dvejonų, ar jie tikrai parodo kokią nors svarbią ontologinę problemą. Argi tai, ką mes vadiname nesatimis, nėra santykiška, priklausoma nuo pasirinktos kalbos? Tą patį įvykį netgi ir toje pačioje kalboje kartais galima aprašyti ir pozityviai, ir negatyviai: žmogaus mirties įvykis yra tas pat kaip jo neišlikimo gyvo įvykis, o žmogaus išlikimo įvykis yra tas pats kaip ir jo nemirimo įvykis.

Žinoma, tai, ką mes vadiname nesatimis, priklauso nuo pasirinktos kalbos. Tačiau, kaip teigia Melloras (1999: 134), tai nepaneigia nesačių priežastingumo egzistavimo. Tiek mirtis, tiek išlikimas turi priežasčių ir padarinių; bent vienas iš šių dviejų įvykių yra nesatis; vadinasi, tokie priežastingumo atvejai, kuriuose veikia nesatys, privalo egzistuoti.

4. Ar nesačių argumentas remiasi kokia nors konkrečia nesačių samprata?

Atrodytų, kad iš nesačių priežastingumo pavyzdžių egzistavimo negalima daryti jokių apibrėžtų išvadų apie priežastingumą, kol nėra atsakyta į du klausimus: „kas yra nesatys?“ ir „kas yra priežastys ir padariniai?“ Abiem šiais klausimais egzistuoja daug įvairių nuomonių, ir priežastys, dėl kurių šių nuomonių laikomasi, dažnai nėra tiesiogiai susijusios su čia nagrinėjama hiumininkų ir antihiumininkų diskusija.

Atsakydami į antrąjį klausimą, vieni autoriai priežastis ir padarinius laiko faktais, kiti – įvykiais, dar kiti – įvykių aspektais. Tačiau su antruoju klausimu susiję pažiūrų skirtumai čia nebus aptariami, nes kad ir koks atsakymas būtų pasirinktas, toliau pateikiami argumentai atrodytų panašiai.

Svarbesnis yra pirmasis klausimas. Jo atžvilgiu hiumininkams būtų geriau likti neutraliems. Todėl toliau atskirai aptarsime, kokie būtų nesačių priešastingumo egzistavimo sekmenys tuo atveju, kai priimtume vieną ar kitą nesačių sampratą.

1. Yra požiūris, kad nesačių apskritai nėra. Negatyvūs įvykiai ar faktai egzistuoja kalboje (ir galbūt mąstyme), bet ne tikrovėje. Negatyvius įvykius ir faktus atmeta dauguma nagrinėjamoje diskusijoje dalyvaujančių autorių – tiek hiumininkai (Lewis 2004a: 100; 2004b: 282), tiek jų oponentai (Armstrong 1997: 1, 71; Mellor 1999: 133–134; 162). Tiesa, prieš nesačių egzistavimą šie autoriai argumentuoja kiek skirtingai: antai Lewisas teigia, kad nesatys būtų įvykiai, turintys pernelyg disjunktyvias (t. y. nenatūralias) konstitutyvias savybes, o tokių įvykių negali būti (Lewis 1986c: 190–191). Davidas Armstrongas tvirtina, kad jei nesatys egzistuotų, tai jos būtų negatyvūs faktai, o tokie faktai nepriimtini, nes nepriimtinos negatyvios savybės (Armstrong 1997: 26–28, 71). Melloras mano, kad negatyvių įvykių egzistavimo pripažinimas apskritai sukeltų prieštaravimus (Mellor 1999: 133–134), o negatyvius faktinius teiginius padaro teisingus ne negatyvūs faktai, bet tam tikrų pozityvių faktų neegzistavimas (ten pat: 161–162).

Iš to, kad nesačių pasaulyje nėra, išplaukia, jog nesačių priešastingumo atvejais realiai neegzistuoja arba priešastis, arba padarinys, arba jie abu. Apie jų „egzistavimą“ galima kalbėti nebent perkeltine prasme³. Dalykas, ku-

³ Tokį kalbėjimo būdą renkasi Melloras. Jis teigia, kad negatyvūs faktai nėra realios esybės (teiginius, kurie tokius faktus konstatuoja, padaro teisingus kiti realiai egzistuojantys pozityvūs faktai), tačiau tuo pat metu tie negatyvūs faktai visgi yra priešastys ir padariniai (Mellor 1999: 134). Tačiau tokia pažiūra nuo Lewiso ar Armstrongo pažiūrų skiriasi tik verbališkai. Pats Melloras nurodo, kad natūralus priešastinis santykis, jeigu jis egzistuotų, turėtų sieti realias esybes (ten pat: 161).

rio iš tikrųjų nėra, negali būti susijęs jokiais santykiais su kuo nors kitu. Taigi tokiais atvejais joks priešastinis santykis – nei natūralus, nei nenatūralus – neegzistuoja (Lewis 2004a: 100; 2004b: 282). Tai reiškia, kad nesačių priešastingumo teiginius padaro teisingus ne priešasties ir padarinio santykis, bet tam tikri kiti esiniai, jų savybės ar santykiai.

2. Kita nesačių samprata (jai pritaria, pavyzdžiui, Martin 1996: 57–60) – pirmosios priešingybė. Jos šalininkų požiūriu, nesatys yra realios ir neredukuojamos. Negatyvus faktas (ar įvykis) būtinai egzistuoja tada ir tik tada, kai neegzistuoja atitinkamas pozityvus faktas (ar atitinkamai – įvykis). Pavyzdžiui, žmogaus žūties įvykis egzistuoja tuose ir tik tuose galimuose pasauliuose, kuriuose neegzistuoja to paties žmogaus išlikimo gyvo įvykis.

Jei pritartume pažiūrai, kad kiekvienas įvykis privalo turėti vieną ar daugiau konstitutyvių savybių (Kim 1973: 222–226; Lewis 1986a: 247–249), t. y. tokių savybių, kurių turėjimas yra būtinas ir pakankamas buvimui būtent šiuo konkrečiu įvykiu, tai tada tenka pripažinti, kad negatyvių įvykių konstitutyvios savybės labai disjunktyvios. Pavyzdžiui, neatėjimo į darbą įvykis gali įvykti daugybe būdų: darbuotojas gali tuo metu miegoti, rašyti eiles, šaudyti iš lanko į taikinį ir t. t. Norėdami pozityviais žodžiais nurodyti būtinas ir pakankamas tokio negatyvaus įvykio įvykimo sąlygas, turėtume išvardyti visus šiuos galimus jo įvykimo būdus. Kitas pavyzdys: metamas lošimo kauliukas. Teiginys, kad atvirtęs akučių skaičius nėra 1, ekvivalentiškas teiginiui, kad tas skaičius yra 2 arba 3 arba 4 arba...

Lewisas atkreipia dėmesį, kad jei įvykiai, kurių konstitutyvios savybės yra disjunktyvios, galėtų būti priešastys, tai tada pasaulyje egzistuotų nepalyginti daugiau priešastinių ryšių, nei mes manėme. Iš to, kad koks nors įvykis *a* yra kokio nors įvykio *b* priešastis, plauktų, kad

b priežastis yra ir bet koks kitas įvykis *c*, į kurio konstitutyvią savybę kaip disjunktas įeina konstitutyvi *a* savybė. Pavyzdžiui, jeigu Adelei įžiebus žvakę kambarį užlieja šviesa, tai tektų sakyti, kad šviesos priežastis buvo ne tik žvakės įžiebimas, bet ir žvakės įžiebimas arba Adelės mintys apie Praną; taip pat žvakės įžiebimas arba Adelės mintys apie Praną arba tai, kad ji yra apsiavusi būtent tokiais šlepetėmis, ir t. t. Remdamasis šiuo argumentu Lewisas teigia, kad įvykiai, kurių konstitutyvios savybės yra disjunktivos, priežastimis būti negali (Lewis 1999 (1983): 43–45; 1986a: 267).

Šių nepriimtinių sekmenų hiuizmo kritikai galėtų išvengti nebent teigdami, kad priežasčių, objektyviai žvelgiant, iš tikrųjų yra be galo daug, tačiau mes vadiname priežastimis tik dalį jų, nes vadovaujamės kokiais nors papildomais subjektyviais atrankos kriterijais. Tačiau vargu ar toks smarkus priežastingumo subjektyvizavimas gali būti priimtinas hiuizmo priešininkams.

3. Dar vieną nesačių sampratą mini J. Schafferis (Schaffer 2005: 330). Jos šalininkai nesačių tapatina su tuo (pozityviu) įvykiu, kuris įvyko vietoje aktualiai neįvykusio, nesaties aprašyme minimo įvykio. Pavyzdys: Anelės savaitę nėra namie (ji išvyko atostogauti), todėl jos pašto dėžutė perpildyta laiškų ir reklamų. Šios nesačių sampratos šalininkų požiūriu, tokioje situacijoje Anelės atostogų įvykis yra tapatinamas su jos nebuvimo namie įvykiu. Taigi Anelės atostogos turėtų būti jos dėžutės perpildymo priežastis.

Tačiau šis pasiūlymas labai abejotinas dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, Anelės buvimas namie galėjo pakeisti ir daug kitų įvykių, o ne tik jos atostogos. Tai, kad buvimas namie vietą užėmė būtent atostogos, buvo tik atsitiktinumas (į tokį atsitiktinumą nagrinėdami kitus analogiškus pavyzdžius atkreipia dėmesį Lewisas (Lewis 1986c: 192–193) ir Schafferis

(Schaffer 2005: 330)). Anelė galėjo nebūti namie, *bet ir* neatostogauti (pavyzdžiui, būti išvykusi darbo reikalais).

Jeigu priimtume paprasčiausią kontrafaktinį priežastingumo kriterijų (įvykis *a* yra įvykio *b* priežastis, jei ir tik jei teisinga, kad jei *a* nebūtų įvykęs, tai nebūtų įvykęs ir *b*), tai tektų pripažinti, jog tikroji dėžutės perpildymo priežastis buvo ne Anelės atostogos, o jos nebuvimas namie. Manyti, kad atostogos ir dėžutės perpildymas nėra susiję priežastiniu ryšiu, verčia ir tai, kad (a) sutrukdytų Anelės atostogas, nebūtinai kartu būtų sutrukdyta ir jos dėžutės perpildymui; (b) iš to, kad dėžutė perpildyta, negalima patikimai nustatyti, kad Anelė atostogauja (tai tik rodo, kad jos nėra namie).

Net jeigu tartume, kad kontrafaktinis priežastingumo kriterijus yra tinkamas ne visuomet (t. y. kad jis pritaikomas tik tam tikrai priežasčių rūšiai), vis viena tektų pripažinti, kad atostogos negali būti tos pačios rūšies priežastimi kaip ir nebuvimas namie (būtina priežastimi). Tai nevisavertis nesaties pakaitalas, nes jis negali visiškai perimti jos priežastinio vaidmens. Blogiausiu atveju būtų galima teigti, kad nesaties pakaitalas yra *kita* priežastis nei pati nesatis. Tò pakanka, kad hiuizmininkai įrodytų savo tezę.

Antra aplinkybė, dėl kurios trečioji nesačių samprata yra netinkama analizuojant nesačių priežastingumą, yra tokia: jeigu priimsime prielaidą, kad įvykio įvykimo laikas nėra jo esmės dalis, tai atostogos negali būti nebuvimo namie pakaitalu, nes jos gali įvykti ir anksčiau arba vėliau (analogiškai argumentuoja Lewis 1986c: 192). Anelės buvimas namie yra suderinamas su atostogomis, jeigu šie du įvykiai įvyksta skirtingu metu. Jei tai tiesa, tuomet atostogų įvykimas neužtikrina dėžutės perpildymo.

Taigi nepriklausomai nuo to, ar neigiame nesačių realumą, ar jį pripažįstame, tenka su-

tikti, kad nesačių priežastingumo atvejais priežastis arba padarinys neegzistuoja. Net jei egzistuoja nesatys, jos nėra priežastys ar padariniai. O ten, kur nėra priežasties ir padarinio, negali būti ir juos siejančio natūralaus priežastinio santykio. Dvivičias predikatas „... yra ... priežastis“ tokiais atvejais neturi atitikmens tikrovėje.

Kas gi tuomet padaro priežastinius teiginius teisingus, jeigu ne natūralus santykis, kuris sietų priežastį ir padarinį? Nesačių argumentas rodo, kad tai turėtų būti priežastinės sekos atžvilgiu išoriški dalykai. Pavyzdžiui, klasikiniame hiuimiškoje reguliarumo teorijoje šią funkciją atliekantis išoriškas dalykas yra tam tikras reguliarumas, o kontrafaktinėje Lewiso teorijoje – atskirų faktų ir dėsnių visuma, lemianti, į kokius galimus pasaulius mūsų pasaulis yra daugiau ar mažiau panašus (Lewis 1986 (1973): 163–167).

5. Nesačių priežastingumas ir nesačių priežastingumas*

Kai kurie autoriai neigia nesačių priežastingumo egzistavimą (Armstrong 1997: 71; Dowe 2000: 123–145). Dalis jų – hiuizmo priešininkai, manantys, kad priežasties ir padarinio santykis yra natūralus (Armstrong 1997: 203–204). Kitiems nesačių priežastingumas nepriimtinas dėl to, kad jie pritaria tokioms priežastingumo teorijoms, kuriose reikalaujama, kad priežastis ir padarinius visuomet sietų tam tikras priežastinis procesas (Dowe 2000: 89–122). Įmanoma iškart vadovautis ir abiem motyvais. Šiam tyrimui svarbus tik pirmasis motyvas, tačiau kad ir kokie būtų motyvai, šie autoriai nesačių priežastingumą interpretuoja daugmaž taip pat ir dėl to jų pažiūras galima nagrinėti kartu.

Kurdami savo teorijas šie autoriai neteikia daug svarbos tam, kad egzistuoja trečiame skyrelyje aptarti kasdienės kalbos vartosenos fak-

tai, rodantys nesačių priežastingumo egzistavimą. Tačiau jeigu jie visiškai atsisakytų tuos faktus paaiškinti, tai pernelyg susiaurintų savo teorijų galiojimo sritį. Todėl šie autoriai visgi imasi aiškinti tuos faktus.

Jų siūlomas aiškinimas prasideda nuo to, kad atskiriamos dvi priežastinių teiginių rūšys: teiginiai apie įprastinį priežastingumą ir teiginiai apie nesačių priežastingumą. Philas Dowe'as vadina pastarąjį „priežastingumu“ (*causation**). Ph. Dowe'as ir kiti minėti autoriai pripažįsta, kad abiejų tipų teiginiai dažnai pasižymi ta pačia išorine forma ir apskritai yra itin panašūs: pavyzdžiui, „Petriukas paruošė namų darbus ir todėl gavo gerą pažymį“ ir „Petriukas neparuošė namų darbų ir todėl gavo blogą pažymį“. Tačiau, pasak šių autorių, įprastinių priežastinių teiginių ir nesačių priežastingumo teiginių teisingumo sąlygos yra visai skirtingos. Pirmojo tipo teiginiai konstatuoja, kad tarp priežasties ir padarinio įvykių egzistuoja natūralus priežastinis santykis, o antrojo tipo teiginiai irgi perteikia informaciją apie to natūralaus santykio atvejus, bet tik netiesiogiai: jie praneša apie *galimą* priežastingumą. Kad ir kaip vadintume tai, apie ką praneša nesačių priežastingumo teiginiai, šių autorių požiūriu tai vis tiek yra kitas reiškinys nei įprastinis priežastingumas.

Kadangi nesačių priežastingumo teiginiai, šių autorių nuomone, praneša apie *galimą* priežastingumą, tai tokių teiginių teisingumo sąlygas įmanoma nurodyti naudojant kontrafaktinius teiginius apie įprastinį priežastingumą. Šiuo būdu suformuluotų teisingumo sąlygų variantus pateikia Dowe'as, Lewisas ir kt. (Dowe 2000: 132–141; Lewis 2004b: 284–285). Pavyzdžiui, Dowe'o nuomone, pozityvaus įvykio *a* nesatis yra pozityvaus įvykio *b* nesaties priežastis tada ir tik tada, kai (1) neįvyksta nei *a*, nei *b* ir (2) yra teisinga, kad jeigu įvykis *a* įvyktų, tai jis būtų įvykio *b* priežastis.

6. Vienovės argumentas

Pasiūlymas skirtingai formuluoti nesačių priešastingumo teiginių ir įprastinio priešastingumo teiginių teisingumo sąlygas buvo kritikuojamas dviem argumentais:

1) Lewisas ir Schafferis teigė, kad atskyrus tokias dvi priešastinių teiginių rūšis neįmanoma paaiškinti kasdienės priešastingumo sampratos vienovės (Lewis 2004b: 285–286; Schaffer 2000: 297). Jų nuomone, šią vienovę rodo tai, kad mes sprendžiame egzistuojant priešastis net ir tuomet, kai nežinome, ar susidūrėme su įprastinio priešastingumo atveju, ar su nesačių priešastingumo atveju. Tokios sprendimo galios egzistavimas rodo, kad mes turime tam tikrus bendrus priešastingumo kriterijus, vienodai tinkančius abiejų tipų priešastingumui. Neigiant tokių kriterijų egzistavimą, priešastinių sprendinių atlikimo galios turėjimas liktų nepaaiškintas.

Tačiau vargu ar toks argumentas įrodo, kad Dowe'o ir Armstrongo sumanymas ydingas. Jis tik parodo, kad įprastinis priešastingumas ir nesačių priešastingumas kasdieniu požiūriu turi būti labai *panašūs*. Tai, kad jie yra panašūs, yra suderinama su galimybe, kad jie ontologiškai skirtingi.

2) Lewisas pasakė, kad priešastingumo sąvokos vienovės tezė yra būtinės priešastingumo teorijos (teiginių visumos, apibūdinančios kasdienę priešastingumo sampratą) dalis (Lewis 2004a: 76; taip pat plg. Lewis 2004b: 281). Tai reiškia, kad jokia šiai tezei prieštaraujanti analizė negali būti tikra *paties priešastingumo* analizė, o tik kokio nors kito reiškinio analizė.

Kaip šį Lewiso teiginį pagrįsti? Kadangi jame kalbama apie buitinę priešastingumo teoriją, tai jį reikia pagrįsti intuicijomis.

Intuicijas, kurios tinka Lewiso teiginiui pagrįsti, aprašo Schafferis. Pasak jo, apskritai negalima teigti, jog priešastingumas, kuriame nė-

ra nesačių, yra „įprastinis“ ar „normalus“, nes abi priešastingumo „rūšys“ mažų mažiausiai vienodai dažnos (Schaffer 2000: 286–289). Abi jos atlieka teorinį priešastingumo vaidmenį vienodai gerai: nesatys gali būti priemonės ir tikslai; jos gali būti priešastinių paaiškinimų dalis; remiantis tuo, kad jos egzistuoja, galima spręsti apie jų padarinių egzistavimą ir t. t. (ten pat: 285–286). Taigi jeigu buitinė priešastingumo teorija apskritai būtų realizuota, tai tada santykis, kuris atliktų teorinį priešastingumo vaidmenį, turėtų egzistuoti tiek nesačių priešastingumo atvejuose, tiek „įprastinio“ priešastingumo atvejuose.

Jeigu priimtume prielaidą, kad priešastingumo teorija turi būti deskriptyvi, o ne normatyvi, tai antrasis argumentas – vadinsime jį *vienovės argumentu* – yra daug veiksmingesnis už pirmąjį. Mat deskriptyvi teorija privalo atsižvelgti į *visas* intuicijas apie galimus priešastingumo atvejus.

7. Ar įmanoma grynai deskriptyvi priešastingumo teorija?

Visa bėda, kad grynai deskriptyvios teorijos, pripažinus nesačių priešastingumo egzistavimą, apskritai nebegali būti priimtinos. Jeigu ryžtumės atsižvelgti į visas intuicijas apie galimo priešastingumo atvejus, tada turėtume atsižvelgti ir į intuiciją, kad priešastingumas neredukuojamas (jos egzistavimą įrodo mintiniai eksperimentai, kuriais buvo kritikuojama HS tezė – žr. 1 skyrelį). Tačiau atsižvelgus ir į nesačių priešastingumo egzistavimo intuiciją, ir į priešastingumo neredukuojamumo intuiciją išeitų, kad kasdienė priešastingumo samprata tiesiog prieštaringa. Viena vertus, ji reikalauja neredukuojamo priešastinio santykio egzistavimo, o kita vertus, ji pati to santykio egzistavimo nepripažįsta.

Tai reiškia, kad užsimojus kurti grynai deskriptyvią priešastingumo teoriją galiausiai

teliktų pritari garsiajam Bertrando Russello teiginiui, kad žodis „priežastis“ apskritai pašalintinas iš filosofinio žodyno (Russell 2003 (1912–13): 164–172).

Tačiau užuot tarus, kad priežastingumas bet kokia šio žodžio prasme yra pašalintinas, būtų galima teigti, kad pašalintinas yra tik priežastingumas kasdiene šio žodžio prasme. Kasdienė priežastingumo samprata tiesiog yra netinkama, tačiau įmanoma dar ir kita, pranašesnė to paties reiškinio samprata. O tai reiškia: kad priežastingumas nebūtų visiškai pašalintas iš filosofinio žodyno, telieka kurti normatyvias priežastingumo teorijas.

Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, jog kuriant normatyvią priežastingumo teoriją vienovės argumentas neturėtų būti veiksmingas. Tačiau toliau įrodinėsime, kad toks pirminis įspūdis klaidingas. Vienovės argumentas reikantiškas ir tuomet, jei kuriame normatyvią teoriją.

8. Dilema: pašalinimas ar redukcija?

Pažymėtina, kad D. Armstrongas ir Dowe'as, atskirdami dviejų rūšių priežastinius teiginius, taip pat daro prielaidą, kad priežastingumo teorija turi būti normatyvi. Jie mano, kad į visas intuicijas apie galimus priežastingumo atvejus atsižvelgti nebūtina.

Taigi hiumininkai nepaiso HS kontrpavyzdžių, o Armstrongas ir Dowe'as – nesačių priežastingumo pavyzdžių. Pripažinti egzistuojant priežastingumą ir tuo pat metu paisyti tiek vienu, tiek kitu neįmanoma – tai sukelia prieštara-vimą. Tačiau šio prieštara-vimo galima išvengti dviem būdais: hiumininkai renkasi vieną iš jų, o Armstrongas ir Dowe'as – kitą. Ar įmanoma remiantis kokiais nors nepriklausomais argumentais parodyti, kad vienas iš šių dviejų pasirinkimų yra pranašesnis? Toliau parodysime, kad taip.

Kaip minėta pirmame skyrelyje, tipiškai HS kontrpavyzdžiai aprašomi tam tikruose minti-

niuose eksperimentuose. Juose svarstoma, ar tuo atveju, kai mes žinotume visą pasaulio nepriežastinę informaciją, ši informacija būtų pakankama tam tikriems priežastiniams faktams sužinoti. HS tezė yra suformuluota kaip apibendrinimas apie *ištisus* galimus pasaulius, todėl norint ją paneigti nepakanka pavyzdžių, kur mums žinoma tik *dalis* nepriežastinės informacijos apie pasaulį.

Be abejo, iš tikrųjų mes visada turime tik dalį tokios informacijos. Tikrų HS kontrpavyzdžių neįmanoma aptikti jokiose įprastose kasdienybės ar mokslo situacijose: su jais susiduriame tik pasitelkę mintinį eksperimentą. Ir pirmame skyrelyje aprašytas pavyzdys savaime nėra joks argumentas prieš HS, kol neteigiama, kad tikrosios priežasties jame nebūtų įmanoma nustatyti net ir žinant visus pasaulio nepriežastinius faktus (ne tik tuos, kurie buvo eksplicitiškai paminėti aprašant pavyzdį).

Visai kitaip yra su nesačių priežastingumo pavyzdžiais. Tai, kad egzistuoja intuicijos, kurias aprašo vienovės argumentą pasitelkiantys autoriai, rodo, jog nesačių priežastingumas nėra nei neįprastas, nei pernelyg skirtingas nuo „įprastinio“ priežastingumo. Vadinasi, reiškinys, kurio nėra nesačių priežastingumo atvejuose, nenusipelno būti vadinamas priežastingumu – netgi ir normatyvioje priežastingumo teorijoje. Pernelyg griežtas normatyvumas tiesiog paverčia šią teoriją tam tikro *kito* reiškinio teorija.

Faktas, kad nesačių priežastingumas yra toks *įprastas*, nepriklauso nuo hiumiškos ar nehiumiškos ontologijos prielaidų. Tačiau svarbiausias antihiumininkų argumentas prieš nesačių priežastingumo egzistavimą veikiausiai yra jo nesuderinamumas su šių autorių pasaulėvaizdžiu. O toks argumentas nėra ontologiškai neutralus. Hiumininkai irgi turi savo pasaulėvaizdį, su kuriuo neredukuojamo priežastingumo egzistavimas yra nesuderinamas. Ta-

čiau tam, kad parodytų, jog nesačių priežastingumas yra visai įprastas dalykas, hiumininkai neprivalo apeliuoti į savo pasaulėvaizdį. Tokio priežastingumo pavyzdžiai yra svarbesni ir realistiškesni nei tipiški HS kontrpavyzdžiai.

Atsakydami į tai antihiumininkai galėtų tvirtinti, kad priežastingumo neredukuojamumo intuicija yra tokia pamatinė, kad jos nepaisymas irgi paverstų priežastingumo teoriją kažkokio kito reiškimo teorija. Kasdienybėje ir moksle mes nuolat susiduriame su situacijomis, kuriose su mums žinomais nepriežastiniais faktais yra suderinami skirtingi (nors ir ne visada vienodai tikėtini) priežastiniai paaiškinimai. Net jei tokie pavyzdžiai tiesiogiai ir nepaneigia ontologinės HS tezės, atsižvelgiant į juos ši tezė negali atrodyti įtikinamai. Veikiausiai daugmaž taip samprotauja mokslo filosofė Nancy Cartwright (1989: 1–8) teigdama, kad hiumiškasis pasaulėvaizdis nedera su šiuolaikinio mokslo praktikų prielaidomis.

Į šį argumentą hiumininkai gali atsakyti taip. Net jeigu HS tezės kontrpavyzdžiai (ištisu galimų pasaulių palyginimai) būtų formuluojami aprašant visai įprastas situacijas, vargu ar jie būtų svarbesni ir realistiškesni nei nesačių priežastingumo pavyzdžiai. Jeigu abiejų rūšių pavyzdžiai būtų vienodai svarbūs, tuomet reikėtų vienodai paisyti tiek vienu, tiek kitu ir dėl to priežastingumo sąvokos tektų apskritai atsisakyti. O jei nesačių priežastingumo pavyzdžiai visgi svarbesni, tuomet reikia priimti hiumiškas, reduktyvistines pažiūras. Jeigu turime rinktis tarp priežastingumo sąvokos atsisakymo ir reduktyvizmo, tuomet antroji alternatyva turėtų būti priimtinesnė.

Išvados

1. Nesačių argumentas paneigia hiumiškojo supervenavimo tezės kontrpavyzdžių galimybę, nes jis paneigia priežastis ir jų padarinius siejančio natūralaus santykio egzistavimą.
2. Šis argumentas hiumininkų ir jų kritikų diskusijoje išsiskiria tuo, kad jame apsieinama be kontroversiškų mintinių eksperimentų – pakanka sprendinių apie visiškai įprastus priežastingumo atvejus. Jis nepriklauso nuo to, kokia nesačių samprata remiamės.
3. Visi, kas neigia nesačių priežastingumo egzistavimą, nepaiso fakto, jog nesačių priežastingumas ir įprastinis priežastingumas yra pernelyg panašūs reiškiniai, kad juos būtų galima aiškinti skirtingai. Net ir tuomet, jei kuriama normatyvi priežastingumo teorija, nesačių priežastingumo atmetimas yra neleistinas žingsnis.
4. Intuicija, kad nesačių priežastingumas yra tikras priežastingumas, yra ne mažiau (o veikiausiai ir labiau) svarbi nei intuicija, kad priežastingumo neįmanoma redukuoti į nepriežastines pasaulio ypatybes.
5. Dėl šio intuicijų konflikto tenka arba daryti išvadą, kad įprastinėje priežastingumo sampratoje glūdi prieštaravimas, ir dėl to priežastingumo sąvokos reikėtų atsisakyti, arba pripažinti, kad priežastingumas yra redukuojamas.

LITERATŪRA

- Armstrong, D. M. 1997. *A World of States of Affairs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beauchamp, T. L. & Rosenberg, A. 1981. *Hume and the Problem of Causation*. New York: Oxford University Press.
- Carroll, J. W. 1994. *Laws of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cartwright, N. 1989. *Nature's Capacities and their Measurement*. Oxford: Clarendon Press.
- Dagys, J. 2006. „Dekartiškas dualizmo įrodymas šiuolaikinėje sąmonės filosofijoje“, *Problemos* 69: 95–103.
- Dowe, Ph. 2000. *Physical Causation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grenda, V. 2006. „Kas yra nehumistinė priežastingumo teorija?“, *Problemos* 69: 27–38.
- Hume, D. 1896 (1739). *A Treatise of Human Nature*. L.A. Selby-Bigge, ed. Oxford: Clarendon Press.
- Kim, J. 1973. „Causation, Nomic Subsumption, and the Concept of Event“, *The Journal of Philosophy* 70 (8): 217–236.
- Lewis, D. 1986 (1973). „Causation“, in *Philosophical Papers*, Volume II. Oxford: Oxford University Press, 159–172.
- Lewis, D. 1999 (1983). „New Work for a Theory of Universals“, in *Papers in Metaphysics and Epistemology*. Cambridge: Cambridge University Press, 8–55.
- Lewis, D. 1986a. „Events“, in *Philosophical Papers*, Volume II. Oxford: Oxford University Press, 241–269.
- Lewis, D. 1986b. „Introduction“, in *Philosophical Papers*, Volume II. Oxford: Oxford University Press, ix–xvii.
- Lewis, D. 1986c. „Postscripts to ‘Causation’“, in *Philosophical Papers*, Volume II. Oxford: Oxford University Press, 172–213.
- Lewis, D. 1994. „Humean Supervenience Debugged“, *Mind* 103 (412): 473–490.
- Lewis, D. 2004a. „Causation as Influence“, in J. Collins, N. Hall & L.A. Paul, eds. *Causation and Counterfactuals*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 75–106.
- Lewis, D. 2004b. „Void and Object“, in J. Collins, N. Hall & L.A. Paul, eds. *Causation and Counterfactuals*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 277–290.
- Martin, C. B. 1996. „How It Is: Entities, Absences and Voids“, *Australasian Journal of Philosophy* 74 (1): 57–65.
- Mellor, D. H. 1999. *The Facts of Causation*. 2nd ed. London, New York: Routledge.
- Russell, B. 2003 (1912–13). „On the Notion of Cause“, in S. Mumford, ed. *Russell on Metaphysics*. London and New York: Routledge, 163–182.
- Schaffer, J. 2000. „Causation by Disconnection“, *Philosophy of Science* 67 (2): 285–300.
- Schaffer, J. 2005. „Contrastive Causation“, *The Philosophical Review* 114 (3): 327–358.
- Tooley, M. 1987. *Causation: A Realist Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Woodward, J. 1990. „Supervenience and Singular Causal Statements“, in D. Knowles, ed. *Explanation and Its Limits*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 211–246.

ABSENCES AS AN ARGUMENT FOR REDUCTIONIST ANALYSIS OF CAUSATION

Vytautas Grenda

Summary

The article advances an argument in favour of the reductionist, Humean conception of causation. The author draws upon an insight of David Lewis and Hugh Mellor: there can be no irreducible relation between causes and their effects, because not only the case that something exists, but also the case that something does not exist (i. e. absence) can be called

a cause or an effect. If there's no such a relation, then the thought experiments that are directed against the so-called “Humean supervenience” thesis cannot prove that causation is an irreducible feature of the world. The utmost such experiments can prove is that the ordinary conception of causation is inconsistent.

Keywords: causation, humeanism, absences.

Įteikta 2007 09 14